

بررسی تحریم‌های پولی - بانکی و تغییرات اجتماعی وابسته به آن در استیفای حقوق بشر

حسن سلیمانی^۱

علی پورقصاب امیری^۲

محمد حسین خادمیان^۳

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۰۸/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱۰

چکیده

اصولاً تحریم در حقوق بین‌الملل به معنای ابزارها و شیوه‌هایی است که طی آن اقداماتی توسط تابع یا تابعان زیان دیده در حقوق بین‌الملل علیه دولت ناقض تعهد به کار گرفته می‌شود تا تابع اخیر دست از تداوم نقض‌های خود بردارد و یا سیاستی را اتخاذ نماید که همسو با سیاست‌های تابع تحریک‌کننده است. مهم‌ترین نوع تحریم از نظر اثرگذاری و گستره کاربرد در روابط بین‌الملل، تحریم‌های اقتصادی است. تحریم‌های پولی و بانکی نیز بخشی از تحریم‌های اقتصادی در حقوق بین‌الملل تلقی می‌شوند. اما اعمال تحریم به‌طور کلی و اعمال تحریم‌های پولی و بانکی به‌طور خاص پیامدهایی را به دنبال دارد که از آن جمله می‌توان به اثر منفی آن‌ها بر استیفای حق‌های بشری اشاره کرد. از این رو پرسش اساسی آن است که تحریم‌های پولی و بانکی چه تأثیری بر استیفای حق‌های بشری اتباع کشور هدف تحریم می‌گذارند؟ این پژوهش با روش مطالعه اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد که، استفاده از تحریم‌های پولی و بانکی علیه برخی از کشورها با اهداف خاص، هر چند می‌تواند به تغییر رویه در رفتار برخی از دولت‌های هدف منجر گردد، ولی به‌واسطه محدودیت‌ها اعمال شده بر افراد و تابعان آن دولت و نقض اساسی برخی از حقوق بشر، واکنش منفی دولت‌ها، نهادها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی و البته عموم مردم و ملل آزاده دنیا را به دنبال داشته و دارد و مقبولیت این تحریم‌ها را کاهش داده است.

واژگان کلیدی: تحریم‌های بین‌المللی، تحریم‌های پولی و بانکی، حقوق بشر، تغییرات اجتماعی.

۱- دانشجوی دوره دکتری حقوق بین‌الملل عمومی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

۲- استادیار گروه حقوق بین‌الملل عمومی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران. (نویسنده مسئول).

aliamiri20@yahoo.com

۳- استادیار گروه حقوق بین‌الملل عمومی، واحد دامغان، دانشگاه آزاد اسلامی، دامغان، ایران.

مقدمه

بی‌تردید امروزه حقوق بشر، در روابط بین‌الملل از جایگاه خاصی برخوردار بوده و مفهوم حقوق بشر از وصف بین‌المللی و اقبال جهانی بهره‌مند می‌باشد. حقوق بین‌الملل برخلاف گذشته که در پی منافع دولت‌ها بوده و «نظم» دغدغه او به شمار می‌رفته، امروزه در پرتو ظهور جامعه مدنی جهانی و موضوعیت پیدا کردن حقوق افراد در چهارچوب نظم حقوقی جدید به دنبال تحقق عدالت و حمایت از حقوق بشر می‌باشد. حقوق بشر در مسیر تکامل خود تا به امروز فراز و نشیب‌های خاصی را پشت سر گذارده است، حقوق شناسایی شده در میثاق حقوق، اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی، تلاشی است برای رهایی انسان از فقر و ترس در اجتماعی که در آن زندگی می‌کند. از آنجایی که حقوق نسل دوم از قبیل حق آموزش، حق کار، سلامت و بهداشت، تأمین اجتماعی و غیره از جنس حق‌های ایجابی و مثبت تلقی می‌گردد تحقق آن‌ها منوط به زمینه سازی و فراهم آمدن یک رشته امکانات است که دخالت دولت‌ها و به عبارت بهتری پذیرش با میل و رغبت دولت‌ها را می‌طلبد. صرف ظهور این حقوق در قوانین اساسی به صورت تزیینی مشکل را حل نخواهد کرد بلکه این میل و رغبت حاکمیت و مسئولیت‌پذیری تمامی اشخاص یک جامعه در قبال هم نوعان هست که می‌تواند کمک شایانی در تحقق این حقوق بشمار آید. برای مثال شاید ایالات متحده آمریکا تنها دولتی باشد که قاطعانه امتیازات اقتصادی و اجتماعی را به‌عنوان حقوق ملحوظ در قانون اساسی رد کرده، در حالی که چنین امتیازاتی را بدون هیچ گونه تردیدی در سطح قوانین عادی مورد توجه قرار داده است. در مقابل بسیار دولت‌ها را می‌توان یافت که در قوانین اساسی خود این حقوق را وارد نموده‌اند ولی در مقام اجرا بسیار ضعیف عمل کرده‌اند.

«نقض حقوق بشر در تحریم‌ها، انتقادات زیادی را از سوی افراد، گروه‌ها و سازمان‌های بین‌المللی به دنبال داشت و در این خصوص بحث‌های گسترده‌ای در زمینه عدم مشروعیت این گونه تحریم‌ها از منظر مقررات بین‌المللی عنوان گردید. به دلیل مطرح بودن پرونده هسته‌ای ایران در شورای امنیت و صدور قطعنامه‌های تحریمی که در عمل بیشترین تأثیر منفی را بر زندگی و حق برخورداری مردم ایران از حقوق بشر دارد» (زمانی و زنگنه شهرکی، ۱۳۹۲: ۳۴). نقش نهادهای پولی و مالی در رشد و توسعه همه جانبه و پایدار یک کشور بر کسی پوشیده نیست. نظر به کارکرد این نهادها در جامعه به‌عنوان نهاد مولد ثروت و همچنین به‌عنوان تأمین‌کننده خدمات برای اجتماعات ملی و بین‌المللی در توسعه زیرساخت‌های تأمین‌کننده برخی از حقوق بشری؛ از جمله توسعه فضاهای آموزشی به‌منظور فراهم شدن امکانات آموزشی برای بیشتر افراد جامعه، توسعه فضاهای درمانی و بهداشتی، توسعه شهرسازی و تولید مسکن‌های باکیفیت و ارزان قیمت، توسعه فضاهای کسب و کار و واحدهای تولیدی به‌منظور فراهم شدن امکان اشتغال برای افراد در جامعه، ضرورت سیاست‌گذاری مناسب را در این حوزه‌ها به امری حیاتی مبدل می‌کند.

بررسی تحریم‌های پولی - بانکی و تغییرات اجتماعی وابسته به آن در استیفای حقوق بشر

«اقدامات یک‌جانبه آمریکا در تحریم ایران، ناقض اصل هم‌زیستی مسالمت‌آمیز در میان دولت‌ها است که مستلزم احترام به اصول سیاسی حقوق بین‌الملل یعنی تساوی حقوقی دولت‌ها، عدم مداخله، همکاری و دوستی، احترام به استقلال و تمامیت ارضی دولت‌ها در میان اعضای جامعه بین‌المللی است. این نوع اقدامات به علت عدم برخورداری از مشروعیت، فاقد وجاهت بین‌المللی می‌باشند. به همین دلیل در فرآیند تحریم‌های بین‌المللی باید بر جنبه‌هایی از قبیل مشروعیت، ضرورت و تناسب آن‌ها و همچنین تأثیر این تحریم‌ها بر افراد غیرنظامی بی‌گناه، توجه ویژه‌ای معطوف داشت. بدون تردید تحریم‌های یک‌جانبه آمریکا مغایر با تضمین صلح و تحکیم امنیت جهانی، همبستگی اجتماعی ملل، به رسمیت شناختن حق تعیین آزادانه سرنوشت و عدم توسل به زور در روابط بین‌المللی در پرتو منشور سازمان ملل متحد است» (ایمانی، ۱۳۹۶: ۴۳).

حال این سؤال مطرح می‌گردد؛ با توجه به نقش و کارکرد نهادهای پولی و مالی تحت حاکمیت یک دولت و تأثیرگذاری غیرقابل‌انکار نتایج حاصل از فعالیت آن‌ها در ارتقاء سطح دسترسی افراد جامعه به حقوق شناسایی‌شده بشری خصوصاً حقوق نسل دوم، آیا ایجاد محدودیت برای این نهادها از طرف عوامل داخلی و خارجی در قالب برنامه‌های تحریمی، حقوق بنیادین شهروندان دول تحت مجازات و تابعان وضع‌کننده این برنامه‌ها را تحت تأثیر قرار نمی‌دهد؟ آیا تحریم‌های پولی و بانکی به‌عنوان شدیدترین تحریم‌های اقتصادی مانع از کمک‌های بشردوستانه به اتباع دولت هدف محسوب نمی‌گردد؟ در نهایت این پرسش مطرح می‌شود؛ که تحریم‌های پولی و بانکی، بیش از همه، کدامین حقوق شناسایی‌شده در متون و اسناد بین‌المللی مردم تابع دولت هدف را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟

این تحقیق به دنبال آن است تا با بررسی اسناد بین‌المللی، آراء محاکم داخلی و بین‌المللی، پژوهش‌های مهم انجام‌شده در سطح کشورهای مختلف، متن معاهدات مختلف بین‌المللی و ... پاسخی برای سؤالات مطرح‌شده بیابد. شاید در بدو امر اصلی‌ترین چالشی که در این تحقیق مانع از رسیدن به نتایج مدنظر، خودنمایی کند، مبحث سیاسی بودن موضوع تحریم‌های پولی و بانکی باشد. هرچند که نمی‌توان به‌طور قطع این موضوع را نادیده گرفت ولی بامطالعه آثار مختلفی که در این زمینه نگارش شده، می‌توان دریافت که نتایج بسیاری از تحقیقات علمی در این حوزه، (علیرغم اسیر شدن در چنگال‌های رجال سیاسی دول اطراف این وضعیت) توانسته، موجب تغییر روند وضع تحریم‌های اقتصادی و همچنین پاسخگویی وضع‌کنندگان تحریم‌ها به مجامع بین‌المللی و جامعه جهانی را فراهم کند. روند مسئولیت‌پذیری نهادهای مالی بین‌المللی عظیم و تأثیرگذار مانند بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول از جمله این تغییرات هست.

استفاده از تحریم‌های پولی و بانکی علیه برخی از کشورها با اهداف خاص، هرچند می‌تواند به تغییر رویه در رفتار برخی از دولت‌های هدف منجر گردد، ولی به‌واسطه محدودیت‌ها اعمال‌شده بر افراد و تابعان آن دولت و نقض اساسی برخی از مفاد حقوق بشر، واکنش منفی دولت‌ها، نهادها و سازمان‌های

دولتی و غیردولتی و البته عموم مردم و ملل آزاده دنیا را به دنبال داشته و دارد و مقبولیت این تحریم‌ها را کاهش داده است. بنابراین کاملاً طبیعی است که با هر فلسفه و هر نیتی که این تحریم‌ها وضع گردند زمانی که برای رسیدن به مطلوب، افراد انسانی تابع دولت هدف را تحت فشار قرار دهد، در تعارض با اهداف منشور سازمان ملل متحد و اعلامیه حقوق بشر بوده و بر همین اساس بی‌اعتبار هست. فرضیه اصلی پژوهش، این است که، تحریم‌های پولی و بانکی با هر فلسفه و هر نیتی که وضع گردند زمانی که برای رسیدن به اهداف مطلوب، افراد انسانی تابع دولت هدف را تحت فشار قرار دهد، در تعارض حق‌های بشری به‌ویژه حق‌های بنیادین حیاتی و حق‌های رفاهی می‌شوند.

ایرانمنش (۱۴۰۰)، در پژوهشی با عنوان، مدل‌سازی الگوی تجارت خارجی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر تحریم‌های اقتصادی، نشان می‌دهد که، تحریم‌های اقتصادی اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران منجر به عمیق‌تر شدن رکود اقتصادی و طولانی‌تر شدن دوره‌های رکودی در اقتصاد ایران شده‌اند. تحریم‌های اعمال شده علیه جمهوری اسلامی ایران از کانال صادرات بیش‌ترین مخاطرات را برای تراز پرداخت‌های خارجی جمهوری اسلامی ایران به دنبال داشته است. بر این اساس توجه جدی به توسعه صادرات در کشور ایران اصل مهم به‌منظور کاهش مخاطرات تحریم‌های اقتصادی است. بیرانوند (۱۳۹۹)، در مطالعه‌ی خود با عنوان، بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر رشد اقتصادی، نشان می‌دهد که، شوک وارد شده از ناحیه تحریم‌های اقتصادی در کوتاه‌مدت تأثیر منفی بر رشد اقتصادی کشور داشته است و اثر این شوک پس از ۵ دوره از بین رفته است و در بلندمدت اثر این شوک تعدیل شده و میرا است.

شتابدرا (۱۳۹۸)، در پژوهشی با عنوان، الگوی مذاکره رصدخانه‌ای با نگاهی تحلیلی - انتقادی به فلسفه مذاکره و رویکردهای آن (مطالعه موردی: توافق برجام)، با روش توصیفی - تحلیلی با نگرش‌های انتقادی و به‌صورت بین‌رشته‌ای انجام شده است، یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد، الگوی مذاکره رصدخانه‌ای به ابتدای سیاست و کیاسیت ذیل آگاهی، شناخت و تدقیق به‌مثابه شطرنج‌بازی حرفه‌ای است که چند حرکت بعد رقیب را می‌سنجد و می‌تواند منطق حاکم بر مذاکره و قدرت چانه‌زنی را به نفع ارزش‌ها و اصول تغییر دهد. کیماسی و همکاران (۱۳۹۵)، در پژوهشی با عنوان، تأثیر تحریم‌های نظام بانکی کشور بر سودآوری آن‌ها، نشان داد که تحریم بانک (FGLS) مرکزی و قطع سوئیفت به‌طور مستقیم و بلوکه شدن حجم وسیعی از درآمدهای نفتی کشور با ایجاد وضعیت رکود تورمی، به‌طور غیرمستقیم و نیز تحریم بانک‌های کشور از طریق عدم آن‌ها توسط بانک‌های خارجی، دارای تأثیر منفی بر سودآوری (LC) پذیرش اعتبارات اسنادی بانک‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین شاخص‌های عملکردی آن‌ها (ROA و ROE) نسبت‌های بوده است.

علوی (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان، واکاوی ساختار تحریم‌های بانکی آمریکا و الزامات رفع آن در مذاکرات جامع هسته‌ای، به این نتایج می‌رسد که، اختیار تعلیق بسیاری از تحریم‌های ثانویه بانکی آمریکا

در دست رئیس‌جمهور است و حتی تحریم‌های ثانویه بانک مرکزی و تراکنش‌های نفتی می‌تواند در بازه‌های زمانی متعدد توسط دولت آمریکا تعلیق شود. با توجه به حدود اختیار رئیس‌جمهور آمریکا برای تعلیق تحریم‌های کنگره در بازه‌های زمانی حداکثر ۱۸۰ روزه، چنانچه رفع تحریم‌ها در توافق نهایی برجام طبق اختیارات موجود دولت آمریکا تعریف شود، عمال ریسک بازگشت تحریم‌ها باقی می‌ماند و بدین لحاظ تأثیری در گشایش اساسی اقتصاد ایران نخواهد داشت.

طباطبایی (۲۰۲۰)، در پژوهشی با عنوان «تصمیمات هسته‌ای ایران: پیامدهای تلاش‌های ایالات‌متحده در راستای منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای»، تلاش می‌کند تا پرده از تصمیمات هسته‌ای ایران بردارد تا هم بیان کند که این تصمیمات چگونه گرفته می‌شوند و هم اثرات این تصمیمات را به‌عنوان یک مسئله سیاسی دولت ایران شناسایی کند. به نظر محقق، برای اینکه دقیق‌تر بتوان پیش‌بینی کرد که ایران در گام بعدی چه تصمیمی می‌گیرد، باید نحوه تصمیم‌گیری‌های ایران را بهتر درک کرد. عزتی و کاظمی مهرآبادی (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان، تأثیر تحریم‌های اقتصادی از کانال‌های بانکی (پولی) بر تولید صنعتی ایران، به این یافته‌ها رسیده است که، تأثیر تحریم‌های بانکی بر تولید صنعتی منجر به کاهش تولید صنعتی به‌طور غیرمستقیم با مشکلات انتقال وجه، کاهش تجارت کشور و در نتیجه محدود شدن واردات کالاهای واسطه‌ای، مواد اولیه و کالاهای سرمایه‌ای می‌شود. نتایج این پژوهش نشان داد که تحریم‌های برخی بانک‌ها در ابتدا تأثیر قابل‌توجهی بر کاهش رشد تولیدات صنعتی نداشته است، اما با افزایش تحریم‌ها به‌ویژه تحریم‌های بانک مرکزی، رشد تولید صنعتی به میزان قابل‌توجهی کاهش می‌یابد.

رهنما و همکاران (۲۰۱۵)، به بررسی تأثیر مدیریت سرمایه در گردش بر سودآوری شرکت‌های بورسی ایران در دو دوره قبل و بعد از شروع تحریم با استفاده از روش داده‌های تابلویی پرداخته‌اند. نتایج نشان داد که تأثیر مدیریت سرمایه در گردش بعد از تحریم نظام بانکی بیشتر شده و سودآوری شرکت‌ها از طریق کاهش چرخه تبدیل وجوه نقد ۵، افزایش یافته است، بنابراین با توجه به آنکه اکثر بانک‌های کشور جزء شرکت‌های بورسی هستند، بخش بانکی از تحریم خود تأثیر منفی دریافت نکرده است.

در نظریه بازنمایی^۱، به چگونگی ارائه معنای موردنظر هرکدام از طرفین ارائه‌دهنده معنا، به مخاطبان هستیم. بدین معنی، جناح‌های ذی‌نفع در هر پدیده و مذاکره و معاهده‌ای، معنای دلخواه و ایدئولوژیک به منافع خود در قالب گفتمان خاصی را ارائه می‌نمایند. «بازنمایی به گفته هال، بخش اصلی فرآیندی است که از طریق آن، معنا تولید و میان اعضای یک فرهنگ، مبادله می‌شود. این امر مستلزم استفاده از زبان، نشانه‌ها و تصاویر است که نماینده و باز نمود چیزهاست. اما مطمئناً فرآیند ساده و روراستی نیست. به عبارت دیگر، بازنمایی فرآیندی است که به‌وسیله آن، اعضای یک فرهنگ، از زبان برای تولید معنا استفاده می‌کنند. در نتیجه، معنا، همیشه از فرهنگی به فرهنگ دیگر و از زمانی به زمان دیگر تغییر

1- Representation

می‌کند. به این علت که معنی در حال تحول است و رمزگان‌ها بیشتر به صورت قراردادهای اجتماعی عمل می‌کنند تا به صورت قوانین ثابت و غیرقابل نقض» (هال ۱، ۱۹۹۷: ۱۳).

از سوی دیگر نظریه «واقع‌گرایی» به عنوان یکی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین نظریه‌های جریان سنتی و اصلی روابط بین‌الملل است که از بعد از جنگ جهانی دوم به عنوان نظریه‌ای مسلط، نقش بسیار مهمی را در تبیین تحولات نظام بین‌المللی داشته است. این نظریه که خود متشکل از نحله‌های فکری متفاوتی هم چون واقع‌گرایی تاریخی، واقع‌گرایی مدرن، واقع‌گرایی ساختاری، واقع‌گرایی تدافعی و تهاجمی است. از اصول و مفروضات مهمی هم چون دولت‌محوری، تأکید بر کنش‌گری عقلانی دولت‌ها به عنوان بازیگرانی امنیت‌جو و قدرت‌طلب، تأکید بر توازن قدرت و بازدارندگی به عنوان مهم‌ترین شیوه حفظ نظم و ثبات در نظام بین‌الملل، تأکید بر اصل بقا، جدایی اخلاق از سیاست، تأکید بر امنیت فیزیکی دولت و قدرت مادی و ... شکل گرفته است» (رسولی ثانی آبادی، ۱۳۹۳: ۴۶).

رسولی ثانی آبادی، مفروضات زیر را به عنوان اصول واقع‌گرایی در نظر گرفته است.

۱- تأکید بر کنشگری دولت‌ها به عنوان بازیگران اصلی نظام بین‌الملل؛

۲- در نظر گرفتن اولویت‌ها و هویت‌هایی ثابت برای دولت‌ها؛

۳- تأکید بر یکپارچگی و عقلانی بودن دولت‌ها؛

۴- تأکید بر هویت امنیت‌جویی و قدرت‌طلبی برای همه دولت‌های نظام بین‌الملل؛

۵- تعارض منافع و انتظار درگیری در نظام بین‌الملل؛

۶- تأکید بر قدرت مادی، اجباری، فیزیکی و سرزمینی؛

۷- کم‌اهمیت جلوه دادن نقش نهادهای بین‌المللی؛

۸- جدایی اخلاق از سیاست» (همان).

نظریه موازنه قدرت، در واقع منبعت از نظریه واقع‌گرایی می‌باشد. «پیروان رهیافت واقع‌گرایی با قبول و تأکید بر سرشت آنارشی نظام بین‌الملل معتقدند که به هیچ‌وجه نمی‌توان جنگ را در روابط بین‌الملل منسوخ کرد و فقط می‌توان آن را از طریق ایجاد سیستم توازن قدرت کاهش داد. مورگنتا^۱ یکی از مهم‌ترین نظریه‌پردازان مکتب واقع‌گرایی، موازنه قدرت را به معنای وضعیتی می‌داند که در آن قدرت به شکل کمابیش متوازن و برابر میان چندین دولت تقسیم شده است. به نظر مورگنتا در نظام موازنه قدرت هیچ‌یک از دولت‌ها توانایی سلطه بر دیگران را نخواهد داشت» (مورگنتا، ۱۹۹۵: ۱۸۷۰).

1- Hall

2- Morgenthau

روش

این تحقیق بر پایه مطالعات و بررسی کتب و مجلات علمی داخلی و خارجی و سایت‌های علمی اینترنتی صورت گرفته و فاقد هر نوع بررسی میدانی است. شیوه نگارش تحقیق نیز به روش فیش‌برداری و تحقیقات کتابخانه‌ای انجام شده است. به این صورت که با ارائه و بررسی نظرات و تجزیه و تحلیل اسناد بین‌المللی از جمله میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و سیاسی، تلاش می‌شود به پرسش‌های مطرح شده پاسخ داده شود. این پژوهش به روش توصیفی و تحلیلی صورت می‌گیرد.

یافته‌ها

جایگاه حقوق اقتصادی، اجتماعی بشر و تعهدات دول وضع‌کننده تحریم؛ حداقل حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که هرکسی باید از آن برخوردار باشد معمولاً در قالب حق دسترسی به سطح مناسب زندگی یا به حق برخورداری از حداقل استانداردهای لازم برای زندگی تعبیر می‌شود. این حق در اسناد مختلف حقوق بشری مجموعه دیگر از حق‌های بشری از جمله حق بر مسکن، حق بر غذا، حق بر بهداشت و سلامت را در برمی‌گیرد. البته اسناد حقوق بشری اعم از جهانی و منطقه‌ای در این زمینه به طور یکسان عمل نکرده‌اند و مصادیق حق‌هایی که تحقق آن‌ها به معنی تحقق حق دسترسی به سطح حداقل یا مناسب زندگی دانسته شده از سندی به سندی دیگر متفاوت است. با این حال، حقوقی از قبیل حق بر غذا، مسکن و بهداشت به‌عنوان حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد اتفاق تمامی اسناد حقوق بشری است. در اینجا ابتدا جایگاه حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در منشور سازمان ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی و تعهدات دولت ایالات متحده به‌عنوان دولت وضع‌کننده تحریم‌های مالی و بانکی علیه مؤسسات و نهادهای مالی ایرانی در ارتباط با لحاظ این حقوق به‌هنگام وضع تحریم‌های مالی و بانکی مورد اشاره قرار خواهد گرفت و بعد از آن جایگاه مفهوم و مؤلفه‌های حق بر غذا، مسکن و بهداشت به‌عنوان شاخص‌ترین حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا در ادامه بتوان وضعیت تحقق این حقوق به‌واسطه تحقق مؤلفه‌های لازم برای تحقق هر یک و عملکرد ایالات متحده در لحاظ این مؤلفه‌های در وضع تحریم‌های بانکی را مورد ارزیابی و سنجش قرار داد.

جایگاه حقوق اقتصادی- اجتماعی در منشور ملل متحد و اسناد حقوق بشری سازمان ملل متحد؛ حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی همگام با حقوق مدنی و سیاسی به‌عنوان جزء لاینفک مجموعه‌ی حقوق بشر در نظام بین‌المللی حقوق بشر مورد شناسایی قرار گرفته است. این که حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به‌عنوان دسته‌ی مجزایی از حقوق بشر تحت عنوان نسل دوم شناخته شده، غالباً با خواستگاه متمایز تاریخی آن‌ها توجیه می‌شود. این حقوق از رشد آرمان‌های سوسیالیستی در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم و پیدایش جنبش کارگری در اروپا سرچشمه

گرفته است» (کاروین^۱، ۱۹۹۵: ۸). و در منشور سازمان ملل متحد، اعلامیه جهانی حقوق بشر و میثاق به‌عنوان اسناد جهانی حقوق بشر جایگاه خاصی را به خود اختصاص داده‌اند به‌نحوی که لحاظ آن‌ها در وضع، اعمال و خاتمه تحریم‌های از تعهدات حقوقی کشورها قلمداد شده است.

جایگاه حقوق اقتصادی - اجتماعی در منشور ملل متحد؛ منشور سازمان ملل متحد
به‌عنوان سندی بنیادین که تنظیم‌کننده روابط دولت‌های عضو سازمان ملل متحد هست در صدر ماده ۵۵ برخورداری از شرایط مساعد زندگی را لازمه ایجاد روابط مسالمت‌آمیز و دوستانه ملل تلقی کرده است و در ادامه در بند الف ماده مذکور برخورداری از استانداردهای زندگی را در حد عالی آن موردتوجه قرار داده است. چنانکه در ماده مذکور مقرر می‌نماید: «با توجه به‌ضرورت ایجاد شرایط ثبات و رفاه برای تأمین روابط مسالمت‌آمیز و دوستانه بین‌الملل بر اساس احترام به اصل تساوی حقوق و خودمختاری ملل، سازمان ملل متحد امور زیر را تشویق خواهد کرد.

الف) بالا بردن سطح زندگی، فراهم ساختن کار برای حصول شرایط ترقی و توسعه در نظام اقتصادی و اجتماعی.

ب) حل مسائل بین‌الملل اقتصادی؛ اجتماعی، بهداشتی و مسائل مربوط به آن‌ها و همکاری بین‌المللی فرهنگی و آموزش.

ج) احترام جهانی و مؤثر حقوق بشر و آزادی‌های اساسی برای همه بدون تبعیض از حیث نژاد، جنس و زبان یا مذهب کشورهای عضو متعهد به همکاری در آن زمینه شده‌اند» (کاریموا^۲، ۲۰۱۶: ۱۲۷).

منزلت حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در اعلامیه جهانی حقوق بشر؛ اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸، در ماده ۲۵ خود حق بر رفاه اجتماعی را به‌عنوان یک حق بشری معرفی می‌کند. بدین توضیح که طبق بند ۱ ماده ۲۵ از سند مزبور هر یک از انسان‌ها حق برخورداری از استانداردهای لازم برای تأمین بهداشت و رفاه خود و خانواده را دارند. طبق مقرر مزبور، مؤلفه‌های رفاه اجتماعی عبارت‌اند از برخورداری از غذا، لباس، مسکن، مراقبت‌های درمانی و نیز تحت شرایطی بشر حق برخورداری از تأمین‌هایی را دارد که در زمان بیکاری، بیماری، ناتوانی و امثال آن موردنیاز واقع می‌شود. بند یک مقرر مزبور مقرر می‌نماید: «هرکس حق دارد که سطح زندگی او، سلامتی و رفاه خود و خانواده‌اش را از حیث خوراک و مسکن و مراقبت‌های طبی و خدمات لازم اجتماعی تأمین کند و همچنین حق دارد که در مواقع بیکاری، بیماری، نقص اعضا، بیوگی، پیری یا در تمام موارد دیگری که به علل خارج از اراده انسان، وسایل امرارمعاش او از بین رفته باشد از شرایط آبرومندانه زندگی برخوردار شود».

1- Craven

2- Karimova

3- Paragraph 1 of Article 25 of the The UDHR stipulates that: "Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and of his family, including food, clothing, housing and medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other lack of livelihood in circumstances beyond his control."

حق بر حداقل استانداردهای لازم برای زندگی در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۹۶، به تفصیل به موضوعاتی می‌پردازد که در حقیقت لازمه تحقق رفاه اجتماعی انبای بشر هستند. لکن، سند مزبور مشخصاً در ماه ۱۱ خود دربرگیرنده مقرراتی است که ناظر بر حق برخورداری از حداقل استانداردهای لازم برای زندگی است. وفق مقرر مزبور، دولت‌های عضو میثاق، حق داشتن یک زندگی با معیارهای قابل قبول برای هر فرد و خانواده‌اش را که شامل خوراک، پوشاک کافی و مسکن و ادامه بهبود شرایط زندگی است، به رسمیت شناخته‌اند. بند ۱ مقرر مذکور مقرر می‌نماید: «کشورهای طرف این میثاق حق هرکس را به داشتن سطح زندگی مناسب برای خود و خانواده‌اش شامل خوراک، پوشاک و مسکن مناسب همچنین بهبود مداوم شرایط زندگی به رسمیت می‌شناسند. کشورهای طرف این میثاق به منظور تأمین تحقق این حق تدابیر مقتضی اتخاذ خواهند کرد و از این لحاظ اهمیت اساسی همکاری بین‌المللی بر اساس رضایت آزاد را اذعان دارند».

ضرورت انطباق تحریم با میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛ میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی که توسط ایران تصویب و توسط ایالات متحده به امضا رسیده است. به موجب این سند دولت‌ها متعهد به احترام، حمایت و اجرای حق برخورداری از عالی‌ترین استانداردهای قابل دسترس سلامت جسمی و روحی و همچنین استانداردهای زندگی مناسب می‌شوند که شامل غذای کافی است.^۲ دول طرف این میثاق مکلف به همکاری در تحقق هرچه بیشتر این حقوق از طریق تمام ابزارهای مناسب و حداکثر منابع هستند.^۳ گزارشگر ویژه سازمان ملل در خصوص عالی‌ترین استانداردهای قابل دسترس سلامت جسمی و روحی متذکر شد گرچه برخی از جنبه‌ها و مؤلفه‌های حق بر بهداشت به‌عنوان مؤلفه‌هایی قلمداد شده که به تدریجی تحقق هستند ولی برخی از تعهدات اصلی می‌تواند منجر به ایجاد تعهدات فوری برای دولت‌ها از جمله تأمین داروهای اساسی برای تمامی اشخاص بدون هرگونه تبعیضی باشد. داروهای اساسی شامل مسکن، داروهای ضد عفونت، داروهای ضد باکتری، ... است.

از سوی دیگر، کشورها یا ائتلاف‌هایی که اقدام به اعمال تحریم‌های اقتصادی می‌کنند باید تأثیر تحریم‌ها بر حق‌های بشری از جمله حق بر بهداشت و سلامتی جمعیت متأثر از تحریم را مدنظر قرار

1- Paragraph 1 of Article 11 of ICESCR provides that: "The States Parties to the present Covenant recognize the right of everyone to an adequate standard of living for himself and his family, including adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The States Parties will take appropriate steps to ensure the realization of this right, recognizing to this effect the essential importance of international co-operation based on free consent."

۲- ماده ۱۱ و ۱۲.

۳- ماده ۲.

دهند. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، رکن صلاحیت‌دار متشکل از کارشناسان مستقل که تعهدات دولت‌های عضو میثاق را تفسیر می‌کند در این باره اظهار داشته است: «به هنگام وضع تحریم این حق‌ها باید به‌طور کامل مدنظر قرار داده شوند» و «ساکنان کشور هدف تحریم نباید به دلیل احراز این امر که رهبران آن کشور هنجارهای حقوق بین‌الملل مرتبط با صلح و امنیت بین‌المللی را نقض کرده‌اند از حقوق اساسی اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خود محروم شوند.

مفهوم و مؤلفه‌های حداقلی حقوق اقتصادی - اجتماعی بشر و نسبت آن‌ها با

یکدیگر و سایر حق‌های بشری؛ همان‌طور که پیش‌از این گفته شد اسناد جهانی و منطقی حقوق بشر هر کدام برخی از حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را زمینه‌ساز حق بر حداقل استانداردهای لازم برای زندگی قلمداد کرده‌اند. لکن هیچ حقی را نمی‌توان متصور شد که بدون برخورداری از حق بر غذا، مسکن و بهداشت و سلامت تحقق پیدا کند. تحقق حقوق مذکور نیز در گرو تحقق مؤلفه‌های هر کدام از آن‌ها است. از سوی دیگر نسبت این حق‌ها با سایر حق‌های بشری نیز نشان‌دهنده این واقعیت است که تحقق این حقوق زمینه‌ساز تحقق یکدیگر و سایر حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و سایر حق‌های بشری متعلق به نسل‌های مختلف حقوق بشر است. از همین روی در این قسمت به این پرسش‌های مطرح در مورد مفهوم و مؤلفه‌های حق بر غذا، مسکن و بهداشت پاسخ داده خواهد شد و نسبت آن‌ها با یکدیگر و سایر حق‌های بشر تبیین خواهد شد. بررسی مؤلفه‌های این حق‌ها می‌تواند نشانگر این واقعیت باشد که صرف دسترسی به این حق‌ها ملاک تحقق آن‌ها نیست بلکه تحقق آن‌ها تابع ملاحظات و کیفیاتی است که نیازمند توجه است و عدم تحقق برخی از این حق‌ها می‌تواند عدم تحقق یک یا چند حق دیگر را در پی داشته باشد. به دیگر سخن حتی اگر تحریم مانع تحقق برخی از مؤلفه‌های یکی از این حقوق باشد در واقع تعهد کشور وضع‌کننده تحریم مبنی بر لحاظ این حقوق در تحریم نقض شده است.^۱

تأثیر تحریم‌های بانکی بر حق‌های بشری؛ دولت ایران به‌موجب ماده‌واحدی با عنوان

«قانون اجازه الحاق دولت شاهنشاهی ایران به میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی»^۲ مصوب ۱۳۵۴/۲/۱۷ به این سند ملحق شده است و از همین روی نیز به لحاظ بین‌المللی متعهد به اجرای مفاد آن شده است. بعلاوه، به‌موجب ماده ۹ قانون مدنی مفاد این سند در حکم قانون و لازم‌الاجرا هستند. بعد از وقایع سال ۵۷ تحقق حق‌های رفاهی در برخی از اصول قانون اساسی از جمله اصل سوم مورد تأکید قرار گرفت» (خداپرست، ۱۳۸۰: ۱۸۰). «سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی نیز جامعه ایرانی را در این افق جامعه‌ای با ویژگی‌هایی از جمله برخورداری از سلامت، رفاه،

۱ - جهت بحث مبسوط در این خصوص بنگرید به: نیاورانی، صابر و ایزدی اکبر. (۱۳۹۷). جایگاه حق بر حداقل رفاه اجتماعی در نظام بین‌المللی حقوق بشر، مجله حقوقی بین‌المللی، دوره ۳۵، شماره ۵۹: ۲۰۴ - ۱۷۱.

2- See: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97260> (Last seen 8 March 2020).

بررسی تحریم‌های پولی - بانکی و تغییرات اجتماعی وابسته به آن در استیفای حقوق بشر

امنیت غذایی، تأمین اجتماعی، فرصت‌های برابر، توزیع مناسب درآمد، نهاد مستحکم خانواده، به‌دوراز فقر، تبعیض و بهره‌مند از محیط‌زیست مطلوب توصیف کرده است.^۱

سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی مبنای سیاست‌های کلی چهار برنامه پنج‌ساله توسعه به شمار می‌آید.^۲ برنامه‌های پنج‌ساله توسعه ضمن پرداختن به سایر موضوعات مرتبط با توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی کشور با جزئیات بیشتری به حق‌های رفاهی اشاره کرده و در این راستا وظایفی را بر عهده نظام بانکی کشور گذاشته‌اند. در واقع بدون برخورداری از نظام بانکی که در قید تحریم‌ها نباشد تحقق این وظایف ممکن نخواهد بود.

از سوی دیگر، نظام بانکی در واقع بازوی اجرایی دولت محسوب می‌شود زیرا به‌موجب بند الف ماده ۱۴ قانون احکام دائمی برنامه‌های توسعه کشور دستگاه‌های اجرایی کشور مکلف هستند عملیات و معاملات ارزی خود را از طریق حساب‌های ارزی بانک‌های داخل یا خارج که با تأیید بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران افتتاح کرده یا می‌کنند، انجام دهند.^۳ افزون بر این، با عنایت به بند ۶ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه تأمین مالی فعالیت‌های خرد و متوسط به‌وسیله‌ی نظام بانکی بر عهده بانک‌های کشور قرار داده شده است.^۴

حق بر حداقل استانداردهای زندگی از جمله حق بر بهداشت و سلامت، حق غذا، حق بر مسکن و حق بر محیط‌زیست سلام به‌شدت از تحریم‌ها تأثیر می‌پذیرند. نسبت میان این حق‌ها و وابستگی آن‌ها به یکدیگر نیز باعث می‌شود تا به هنگام تأثیر تحریم بر یکی از آن‌ها حق‌های دیگر نیز تحت‌الشعاع قرار گیرند. از این رو در این مبحث به دلیل اهمیت بالای حق بر بهداشت و حق بر مسکن صرفاً به تأثیر این دو حق از تحریم‌های بانکی اشاره می‌شود و تأثیر سایر حقوقی که ذیل عنوان حق بر حداقل استانداردهای زندگی قرار گرفته‌اند، در خلال این دو حق مورد اشاره قرار خواهند گرفت.

لیکن در بدو امر باید به این نکته مهم اشاره کرد که تأثیر تحریم‌های اقتصادی و بانکی بر حق بر حداقل استانداردهای زندگی یا حداقل حق‌های رفاهی گزاره‌ای است که صحت آن پیش‌ازین به اثبات رسیده است و صاحب‌نظران میان‌رشته‌ای بر تأثیر تحریم‌ها بر زندگی روزمره و معیشت مردم کشورهای هدف تحریم از جمله ایران صحه گذاشته‌اند. در همین رابطه کمپین بین‌المللی حقوق بشر در ایران^۵ به

1- See: <https://www.majlis.ir/fa/law/show/132295> (Last seen 8 March 2020).

۲- ابلاغیه مورخ ۱۳۸۲/۸/۱۳ مقام رهبری در خصوص سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی. بنگرید به: http://www.yu.ac.ir/uploads/Sanad%20Cheshmandaz_971.pdf (Last seen 8 March 2020).

۳- ماده ۱۴ قانون مذکور مقرر می‌نماید: «به‌منظور تنظیم تعهدات ارزی کشور، دستگاه‌های اجرایی ملزم به رعایت موارد زیر می‌باشند: الف - عملیات و معاملات ارزی خود را از طریق حساب‌های ارزی بانک‌های داخل یا خارج که با تأیید بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران افتتاح کرده یا می‌کنند، انجام دهند. بانک‌های عامل ایرانی مکلف‌اند خدمات مورد نیاز آن‌ها را در سطح استانداردهای بین‌المللی تأمین کنند.»

۴ بند ۶ سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه مقرر می‌نماید: «تأمین مالی فعالیت‌های خرد و متوسط به‌وسیله‌ی نظام بانکی.» بنگرید به: <http://farsi.khamenei.ir/news-content?id=30128> (Last seen 8 March 2020).

5- International Campaign for human rights in Iran.

بررسی آثار صاحب‌نظران و گزارش‌های ژورنالیستی و تحقیقات میدانی به این نتیجه دست یافته است که تحریم‌های اقتصادی علیه ایران منجر به تضعیف چشم‌گیر اقتصاد و فاصله گرفتن ایرانیان از حداقل استانداردهای زندگی شده است.^۱ مجمع عمومی سازمان ملل متحد نیز با بررسی گزارش‌های روزنامه‌نگاران و سازمان‌هایی از جمله یونسف عیناً این موضوع را تأیید کرده است و در این راستا اظهار داشته است: «تحریم‌های اقتصادی بر استانداردهای زندگی مردم ایران و به‌ویژه کودکان و سالمندان تأثیر منفی گذاشته است».

بحث و نتیجه‌گیری

منشور سازمان ملل متحد به‌عنوان سندی بنیادین که تنظیم‌کننده روابط دولت‌های عضو سازمان ملل متحد هست در صدر ماده ۵۵ برخورداری از شرایط مساعد زندگی را لازمه ایجاد روابط مسالمت‌آمیز و دوستانه ملل تلقی کرده است. اعلامیه جهانی حقوق بشر مصوب ۱۰ دسامبر ۱۹۴۸، در ماده ۲۵ خود حق بر رفاه اجتماعی را به‌عنوان یک حق بشری معرفی می‌کند. بدین توضیح که طبق بند ۱ ماده ۲۵ از سند مزبور هریک از انسان‌ها حق برخورداری از استانداردهای لازم برای تأمین بهداشت و رفاه خود و خانواده را دارند. طبق مقرر مزبور، مؤلفه‌های رفاه اجتماعی عبارت‌اند از برخورداری از غذا، لباس، مسکن، مراقبت‌های درمانی و نیز تحت شرایطی بشر حق برخورداری از تأمین‌هایی را دارد که در زمان بیکاری، بیماری، ناتوانی و امثال آن موردنیاز واقع می‌شود.

میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مصوب ۱۹۹۶، به‌تفصیل به موضوعاتی می‌پردازد که در حقیقت لازمه تحقق رفاه اجتماعی انبای بشر هستند. لکن، سند مزبور مشخصاً در ماه ۱۱ خود دربرگیرنده مقرراتی است که ناظر بر حق برخورداری از حداقل استانداردهای لازم برای زندگی است. وفق مقرر مزبور، دولت‌های عضو میثاق، حق داشتن یک زندگی با معیارهای قابل قبول برای هر فرد و خانواده‌اش را که شامل خوراک، پوشاک کافی و مسکن و ادامه بهبود شرایط زندگی است، به رسمیت شناخته‌اند. بر اساس قانون اجازه الحاق دولت شاهنشاهی ایران به میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی - اجتماعی و فرهنگی به تاریخ ۱۷ اردیبهشت ۱۳۵۴ «بند ۱ مقرر مذکور مقرر می‌نماید: کشورهای طرف این میثاق حق هرکس را به داشتن سطح زندگی مناسب برای خود و خانواده‌اش شامل خوراک، پوشاک و مسکن مناسب همچنین بهبود مداوم شرایط زندگی به رسمیت می‌شناسند. کشورهای طرف این میثاق به‌منظور تأمین تحقق این حق تدابیر مقتضی اتخاذ خواهند کرد و از این لحاظ اهمیت اساسی همکاری بین‌المللی بر اساس رضایت آزاد را اذعان دارند».

میثاق حقوق اقتصادی اجتماعی و فرهنگی که توسط ایران تصویب و توسط ایالات‌متحده به امضا رسیده است. به‌موجب این سند دولت‌ها متعهد به احترام، حمایت و اجرای حق برخورداری از عالی‌ترین

1- International Campaign for human rights in Iran. A Growing Crisis; The Impact of Sanctions and Regime Policies on Iranians' Economic and Social Rights. International Campaign for human rights in Iran; 2013.

2- United Nations. Yearbook of the United Nations. United Nations; 1998.

بررسی تحریم‌های پولی- بانکی و تغییرات اجتماعی وابسته به آن در استیفای حقوق بشر

استانداردهای قابل‌دسترس سلامت جسمی و روحی و همچنین استانداردهای زندگی مناسب می‌شوند که شامل غذای کافی است. دول طرف این میثاق مکلف به همکاری در تحقق هرچه بیش‌تر این حقوق از طریق تمام ابزارهای مناسب و حداکثر منابع هستند.

دولت‌ها همواره برای اجرای تعهدات حقوق بشری خود می‌توانند با اجرای سیاست‌های اجتماعی مناسب و به‌کارگیری توان حوزه‌ها و نهادهای مختلف تحت حاکمیت خود و حمایت از آنان بهترین نقش را در این مسیر ایفاء کنند. یکی از حوزه‌های بسیار بزرگ در این عرصه، بی‌شک حوزه پولی و مالی تحت حاکمیت یک دولت است. باید گفت، استفاده از تحریم‌های پولی و بانکی علیه برخی از کشورها با اهداف خاص، هرچند می‌تواند به تغییر رویه در رفتار برخی از دولت‌های هدف منجر گردد، ولی به‌واسطه محدودیت‌ها اعمال‌شده بر افراد و تابعان آن دولت و نقض اساسی برخی از حقوق بشر، واکنش منفی دولت‌ها، نهادها و سازمان‌های دولتی و غیردولتی و البته عموم مردم و ملل آزاده دنیا را به دنبال داشته و دارد و مقبولیت این تحریم‌ها را کاهش داده است. بنابراین کاملاً طبیعی است که با هر فلسفه و هر نیتی که این تحریم‌ها وضع گردند زمانی که برای رسیدن به مطلوب، افراد انسانی تابع دولت هدف را تحت فشار قرار دهد، در تعارض با اهداف منشور سازمان ملل متحد، اعلامیه حقوق بشر و میثاقین بین‌المللی بوده و بر همین اساس بی‌اعتبار می‌باشد.

نقش نهادهای پولی و مالی در رشد و توسعه همه‌جانبه و پایدار یک کشور بر کسی پوشیده نیست. نظر به کارکرد این نهادها در جامعه به‌عنوان نهاد مولد ثروت و همچنین به‌عنوان تأمین‌کننده خدمات برای اجتماعات ملی و بین‌المللی در توسعه زیرساخت‌های تأمین‌کننده برخی از حقوق بشری؛ ازجمله توسعه فضاهای آموزشی به‌منظور فراهم شدن امکانات آموزشی برای بیش‌تر افراد جامعه، توسعه فضاهای درمانی و بهداشتی، توسعه شهرسازی و تولید مسکن‌های باکیفیت و ارزان‌قیمت، توسعه فضاهای کسب‌وکار و واحدهای تولیدی به‌منظور فراهم شدن امکان اشتغال برای افراد در جامعه، ضرورت سیاست‌گذاری مناسب را در این حوزه‌ها به امری حیاتی مبدل می‌کند. چراکه با کوچک‌ترین انحراف در سیاست‌گذاری ممکن است به افراد بسیاری در جامعه آسیب برسد و یا عده زیادی از برخی حقوق محروم گردند.

منابع

اعتماد، شاپور. (۱۳۹۰). معادلات و تناقضات گرامشی، ترجمه‌ی محمدرضا زمرّدی، تهران، طرح نو.
ایرانمنش، سعید. (۱۴۰۰). مدل‌سازی الگوی تجارت خارجی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر تحریم‌های اقتصادی، پایان‌نامه دکتری، رشته علوم اقتصادی- اقتصاد بین‌الملل، دانشکده مدیریت و اقتصاد: دانشگاه شهید باهنر کرمان.

- ایمانی، عطا. (۱۳۹۶). بررسی تحریم‌های پسا برجامی امریکا علیه ایران از منظر حقوق بشر و حقوق بین‌الملل، همایش ملی آموزش حقوق شهروندی، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان، دانشگاه شهید مدنی آذربایجان - اداره کل آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی.
- بیرانوند، بهار. (۱۳۹۹). بررسی تأثیر تحریم‌های اقتصادی بر رشد اقتصادی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده اقتصاد: دانشگاه علامه طباطبائی.
- خداپرست، مهدی. (۱۳۸۰). حقوق اقتصادی در قانون اساسی (رویکرد سیستمی)، دانش و توسعه، شماره ۱۳.
- رسولی ثانی آبادی، الهام. (۱۳۹۳). درآمدی بر مهم‌ترین مفاهیم و اصطلاحات روابط بین‌الملل، تهران: انتشارات تیسرا.
- ریتزر، جورج؛ گودمن، داگلاس. (۱۳۹۳). نظریه‌ی تضاد در جامعه‌شناسی، مترجمان: خلیل میرزایی و عباس لطفی زاده، چاپ دوم، تهران: جامعه‌شناسان.
- زمانی، سید قاسم؛ زنگنه شهرکی، جعفر. (۱۳۹۲). تحریم‌های بین‌المللی ناقض حقوق بشر: از چالش مشروعیت حقوقی تا مسئولیت بین‌المللی، راهبرد، سال بیست و دوم، شماره ۶۷: ۶۱-۳۳.
- شتابدر، محمد. (۱۳۹۸). الگوی مذاکره رصدخانه‌ای با نگاهی تحلیلی - انتقادی به فلسفه مذاکره و رویکردهای آن (مطالعه موردی: توافق برجام)، مجله سیاست دفاعی سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۷: ۹-۵۱.
- علوی، سید یحیی. (۱۳۹۳). واکاوی ساختار تحریم‌های بانکی آمریکا و الزامات رفع آن در مذاکرات جامع هسته‌ای، فصلنامه علمی پژوهشی آفاق امنیت، سال هفتم، شماره بیست و پنج، ۲۱۲-۱۷۷.
- کیماسی، مسعود؛ غفاری نژاد، امیرحسین؛ رضایی، سولماز. (۱۳۹۵). تأثیر تحریم‌های نظام بانکی کشور بر سودآوری آن‌ها، پژوهش‌های پولی بانکی، سال نهم، شماره ۲۸: ۱۹۸-۱۷۱.

- Craven, Matthew. (1995). The International Covenant on Economic, social and cultural rights a perspective on its Development, Oxford: Clarendon press.
- Ezzati, Morteza & Kazemi Mehrabadi, Afsaneh. (2017). The Effect of Economic Sanctions from the Banking Channels (Monetary) On the Industrial Production of Iran, International Journal of Economic Perspectives, 2017, Volume 11, Issue 3, 801-809.
- Hall, Stuart. (1997). The Work of Representation, In Cultural Representation and Signifying Practice, Sage Publication.
- Karimova, Takhmina. (2016). Human Rights and Development in International Law, New York: Routledge, p. 127.
- Morgenthau, Hans. (1995). International Politics-Striving for Power and Peace", p.222.
- Rahnama, M., Khaliq Khiavi, P., & Kheradyar, S. (2015). The Effect of Working Capital Management on Profitability of Tehran Stock Exchange Listed

Companies before and after Imposing Sanctions in the Banking System. International Journal of Review in Life Sciences. 5(5), 561-569.

- Reynolds, J. B., Worlton A.E., & Stinebower C. (2007). Impact of US Trade sanctions on Iranian Banks, [On line] Available at: http://www.wikipedia.org/wiki/sanctions_against_iran on 08/04/2009.

- Tabatabai, Ariane. (2020). NUCLEAR DECISION-MAKING IN IRAN: IMPLICATIONS FOR US NONPROLIFERATION EFFORTS", COLUMBIA, SIPA, Center on Global Energy Policy.